

ЦРКВЕНО - ШКОЛСКА ЈЕВРЕЈСКА ОПШТИНА У НИШУ У ДОКУМЕНТИМА ИСТОИМЕНОГ АРХИВСКОГ ФОНДА

Апстракт: *На основу докумената архивског фонда "Црквено-школска јеврејска општина Ниш" упознајемо живот и обичаје нишких Јевреја до 1918. године.*

Кључне речи: *Црквено-школска јеврејска општина, Јевреји, обичаји, школство, бугарска окупација.*

Међу многобројним архивским фондовима и збиркама који су смештени у депоима Историјског архива Ниш, налази се и фонд под називом "Црквено-школска јеврејска општина Ниш", архивска ознака ЈОП, који поседује драгоцену архивску грађу за изучавање историје Јевреја у Нишу. Велики број истраживача, користећи документа наведеног фонда, допринео је осветљавању многих сегмената из друштвеног, социјалног и културног живота Јевреја на овим просторима. Фонд Црквено-школска јеврејска општина Ниш обухвата период од 1892–1918. године и 1927, 1931. и 1938. годину. Архивску грађу чине књиге и списи. Књиге обухватају период од 1895 -1921. године и то:

- записник 1905 -1910, 1 књ;
- општи деловодни протоколи 1910-1921, 7 књ;
- књига евиденције јеврејског живља 1895, 1 књ;
- књига разреза, дуговања и рачуна 1903 -1915, 15 књ;

- церемонија (верских расхода) 1917 -1918, 1 књ;

- књиге писане и штампане на хебрејским језиком, 5 књ.¹

Списи обухватају период од 1892-1918, 1927, 1931. и 1938. годину. Већина докумената је на српском језику, али има их и на хебрејском и бугарском језику. Аналитички инвентар, као обавештајно средство у архивистици, на основу кратког садржаја 744 обрађених докумената овог фонда, говори о животу, обичајима, занимањима и броју јеврејских породица које су живеле у граду на Нишава.

Јеврејска заједница на просторима наше земље датира још од 1695.године, када су се у већем броју населили Сефарди. Јеврејски народ, који је био разасут у свим земљама дијаспоре, осећао је потребу да живи у заједници, тзв. јеврејским општинама-кехилама. Сваки Јеврејин је био

¹ В. Поповић, Љ. Михаиловић, *Водич кроз архивску грађу*, Ниш 1996, 455.

члан општине и где год се налазили, живели су сопственим животом под вођством рабина, прилагођавајући своје националне и духовне потребе условима живота земље у којој су живели.

Постоје записи који сведоче да је у Нишу још у XVI веку постојала јеврејска општина. Рабин Аврам Данити, трагајући за првим подацима о нишкој јеврејској заједници, нашао је међу старим књигама познате нишке Јешиве неколико бележака анонимних писаца на основу којих се може утврдити пулсирање јеврејске заједнице у Нишу. "Једна од тих бележака садржи мали историјски приказ о постанку Нишке јеврејске општине. Писац, Аврам Данити је имао срећу да види и забележи признаницу раби Ељакима Герона, шалијаха из Ерек Лисраела, која је носила датум из године 5477. (1717). Исти анонимус помиње архиву у којој је нашао још неколико признаница разних шалијаха и то из године 5514, 5518. и 5525. (1754, 1758. и 1765)." ²

Још једно сведочанство драгоцено за утврђивање постојања Јевреја у Нишу је оно које говори о Сефардима избеглим у Ниш због погрома, а које гласи: "У Тамузу 5483. (1723) упитао ме је један рабин из Ниша, где се од скора доселише многи Јевреји..." ³

О броју Јевреја насељених у Нишу сазнајемо из пописа становништва из 1878. године, где је од укупно 12708 становника било око 700 Јевреја. У годинама до почетка XX века у Нишу је живео 1001 становник мојсијеве вероисповести. Са завршетком Првог светског рата, а

нарочито од 1918-1922. године, настаје сеоба Јевреја пресељењем у веће градове. Према подацима Комисије за утврђивање ратних злочина из 1945. године, уочи рата било је 350 стално настањених Јевреја у Нишу, 51 привремено настањени и 155 емиграната.

Јеврејска општина у Нишу представљала је јако упориште које је штитило права Јевреја. Општина је била важна институција социјалне заштите и бринула је о потребама својих чланова. О томе сведочи велики број докумената (квита-признаница, рачуна), који су издавани на име новчане помоћи сиромашним појединцима, породицама и деци.

Јевреји су се трудили да сачувају свој етнос, као и да васпитавају младе нараштаје у традиционалном духу, поштујући своје празнике, суботу, обрезивање, венчање, спроводе, дакле све оно што их је чинило Јеврејима. Посебно су поштовани Пасха (Ускрс), Шивот (Духови), Рош-ашана (Нова година) и Јом кипур (Судњи дан), као највећи јеврејски празници. У прилог томе је велики број докумената из којих се закључује да у време ових празника ђаци мојсијеве вероисповести не иду у школу, а Јевреји који су служили војни рок су пуштани кућама. Јевреји су славили суботу и одувек су били побожни те им је прва брига била Храм и вршење обреда. Много су времена проводили у јешивама чит јући побожне књиге и слушајући проповеди.

У центру јеврејске четврти која се у доба Турака простирала између тврђавског и суседног низводног моста, налазила се синагога са кубетом на крову и велика спратна кућа рабина-јеврејског свештеника. Зграда синагоге подигнута је 1695. године да би у великом пожару 15.

² Н. Озимић, *Јевреји Ниша*, Научни подмладак, Ниш 2001, 13.

³ Исто, 13.

августа 1879. године изгорела заједно са мноштвом приземних кућа у јеврејској махали. О прикупљању средстава за подизање синагоге сведочи документ из 1892. године, “*Занимљивост са седнице приређивачког одбора за забаву*”, у коме се прецизира време одржавања забаве у Нишу у циљу прикупљања средстава за подизање нове синагоге.⁴ Јеврејска општина је 1903. године донела одлуку о зидању нове синагоге, међутим због финансијске немогућности њено зидање је одложено. Камен темељац данашње синагоге положен је, по писању нишког Привредног листа од 21. маја 1924. године, на инсистирање Јеврејске општине. На основу података из нишког архива, у књизи “Регулациона линија града Ниша од 1921-1924. године” забележено је “да српско-јеврејска општина зида у Давидовој улици бр. 2 синагогу”. Недостају архивски подаци о аутору синагоге, али из бележака старих нишких архитеката се може закључити да је пројектант београдски архитекта Милан Капетановић и архитекта Виктор Азриел. Међутим, дугогодишњи председник Јеврејске општине у Нишу, Пеша Гедаља, 1990. године обелоданио је тврдњу да је аутор синагоге архитекта Јаша Албала из Београда. О обављеним радовима, као што су кречење, малање и др. радови извршени током подизања зграде синагоге, говоре сачувани документи који се налазе у архивском фонду Јеврејске црквено-школске општине у Нишу.

Групу докумената из наведеног фонда чине уверења, која је издавала Управа јеврејске општине о месту рођења нишких Јевреја, а у циљу закључења брака. Интересантан је

⁴ ИАН, ЈОП, 3.

обред при женидби, о чему неизоставно треба говорити. Јевреји су се женили веома млади, преко посредника (шадхен). Мушкарац је имао 16-17 година, а девојке су се удавале почевши од 13-14 године. Младожења је могао да види невесту пре венчања, али се о љубави није отворено разговарало. Закључиван је брачни уговор (китуба)⁵ при коме је девојка полагала мираз. Богатије девојке носиле су мираз по 50-70 дуката, а сиромашне 5-10 дуката. Црквени обред вршен је у стану младожење. После женидбе син је остајао у заједници са родитељима. Ретко је ко засновао породицу одвојено. Свадба (хута) трајала је по осам дана и све то време се веселило и дању и ноћу. Жена је била у равноправном положају са мужем. Јеврејска основна школа се помиње још у време Турака, о чему је писала Жани Лебл. Радила је у двоспратној трошној згради Јеврејске општине и имала четири одељења. Настава је била јако примитивна. После ослобођења Јевреји су добили заједничку јеврејско-српску школу, али су је похађала само јеврејска деца. Школа је била смештена у српској Београд-малској школи. Једна од учионица коришћена је за рад са јеврејском децом. У школи су држана двојака предавања. Пре подне предавања су обављана, према општем програму за основне школе, на српском језику, а после подне на јеврејском језику. Школа је имала три разреда и 1885. године бројала је 117 јеврејских ученика.⁶ Престала је са радом 12. јануара 1896. године, када су јеврејска деца похађала школу код Саборне цркве. Са оснивањем нишке гим-

⁵ ИАН, ЈОП, 174.

⁶ Н. Озимић, *Јевреји Ниша*, Научни подмладак, Ниш 2001, 29.

назије и Јеврејима је дозвољен упис у исту, а услов је била завршена основна школа. Велики број докумената сачуваних у фонду ЈОП, чине спискови јеврејске деце дорасле за упис у школу, као и захтеви председника Јеврејске општине Исака Берахе, да јеврејски ђаци буду ослобођени наставе суботом и у време великих јеврејских празника.

Јевреји су поштовали законе државе у којој су живели, па су као и сви остали грађани у Србији служили војни рок. У прилог томе је и “списак нишких и београдских мојсијеваца који су служили војску”.⁷ Бројни дописи упућивани командантима војних јединица којима се тражи да Јевреји војници у време својих верских празника буду пуштани кућама, такође документују наведену тврдњу. Команданти јединица су радо излазили у сусрет оваквим захтевима. Поштујући законе, Јевреји су поштовали сваку актуелну власт у Србији. У прилог томе говоре преписи рођенданских честитки упућених владарима Србије. Из периода 1910-1914. године сачуван је велики број честитки упућених краљу Петру Првом Карађорђевићу и престолонаследнику Александру Карађорђевићу. Интересантан је документ којим нишка Црквено-школска јеврејска општина обавештава:

*“У част рођен дана Његовог Краљев. Височ. Престол. Александра Управа Нишке Црквено-Школске Јеврејске општине држаће у оvd. Синагози свечано благодарeње на дан 4. о. м. у 3 часа по подне.”*⁸

У време ратова, Јевреји су заједно са српским војницима делили патње и ране, радост и смрт и тријум-

фе при повратку у ослобођену земљу. На свим војиштима где су заустављани непријатељски корпуси, остале су велике безимене гробнице у којима су у смрти здружени лежали српски војници и српски Јевреји. Ратови који су са собом носили све страхоте, довели су у незавидну ситуацију и Јевреје, који су делили свакодневни живот са осталим становништвом, иако су верски и национално били потпуно невезани за ту исту средину.

У првим данима бугарске окупације Ниша, бугарске власти су настојале да сазнају више о расположењу у граду и држању световних и духовних лица. Средином новембра 1915. године, почињу депортације и интернирања у Стару Бугарску. Свештенство Ниша и околних места у великом броју побијено је у близини Беле Паланке. Слично је било и са учитељима, правницима, чиновницима, трговцима, заробљеним официрима. Грађанима и лицима која су напустила Ниш пре доласка окупационих власти, Бугари су одузели имања и домове, што је довело до застрашивања и осиромашења многих угледних породица. Бугарски језик је уведен у школе и администрацију, а његова употреба је постала обавезна за све. До 15. фебруара 1916. године из школа су биле уклоњене све књиге и уџбеници на српском језику. Једна од првих мера била је наредба да се у Нишу и свим већим местима у Гуверману отворе бугарске основне школе. У прилог томе говори позив председнику Јеврејске општине у Нишу, да присуствује отварању прве Бугарске народне школе “Отац Пајсије”.⁹ У настави се искључиво упо-

⁷ ИАН, ЈОП, 652.

⁸ ИАН, ЈОП, 211.

⁹ ИАН, ЈОП, 569.

требљавао бугарски језик, а похађање наставе било је обавезно за сву децу.

О животу нишких Јевреја у време Првог светског рата, а посебно за време бугарске окупације Ниша, може се сазнати из сачуване преписке на бугарском језику, која чини део архивске грађе фонда Црквено-школске јеврејске општине Ниш. Године 1916, 24. јануара, Јеврејска општина Ниш обратила се начелнику Општине бугарске у Нишу, са захтевом да се издају путне исправе (открит лист)¹⁰ за чланове јеврејске заједнице, које су биле неопходне за обављање послова наведених лица. Уз захтев је приложен списак мушкараца јеврејског насеља, за које се тражи открит лист. На пет страница са именима и презименима (од броја 1-125), дати су подаци: име и презиме, године и место рођења, да ли је служио војску, уколико није дат је број документа којим је ослобођен и на крају занимање. Према месту рођења, највише их је из Ниша, 71, Београда 17, а има их из Пирота, Крагујевца, Пожаревца и Бугарске. Уписана лица су различитих професија. Највише је трговаца, њих 44. Посебно су приказане кафеције (четири), по два ситничара и старинара и један бакалин. Остали су занатлије: кројачи, обућари, опанчари, шивачи, механичари, шофери и фотографи. Чланови Управе нишке јеврејске општине, гарантују својим потписом и печатом за сва лица у поменутом списку, да су благородни и часни грађани. Следе потписи председника нишке јеврејске заједнице Соломона Русоа, потпредседника и седам чланова.

Живот под бугарском окупацијом се непрестано погоршавао, највише због глади. Јевреји Ниша су

успоставили блиске контакте са јеврејском заједницом у Софији, која им је помагала у храни. Отуда и бројни апели нишких Јевреја следећег типа: *“Нишка црквена јеврејска општина моли господина председника да пошаље један вагон брашна овдашњем сиромашном јеврејском становништву”*.¹¹

Многи нишки Јевреји су интернирани у Стару Бугарску. О томе сведочи писмо, упућено бугарском начелнику моравске војне инспекционе области, у коме се тражи њихово ослобађање и повратак из интернације. Приложен је списак интернираних Јевреја на бугарском језику који садржи: име и презиме, године старости и издржавана лица од стране интернираног. На ово писмо Јевреји Ниша никада нису добили одговор, тако да је мало вероватно да је ишта предузето од стране бугарског начелника по том питању. Нишка јеврејска заједница је помагала сиромашне породице интернираних Јевреја о чему сведочи документ у коме се каже *“да међу њима има и таквих бедних породица овде, лишених средстава за живот, које је општина принуђена да издржава”*.¹²

Многи Јевреји су се нашли у рововима војске Краљевине Србије исказујући на тај начин љубав према земљи у којој су живели. О храбрости Нишлије Аврама Пелосова, показаној у бици на Куманову, писао је Васа Мацаревић.

“У бици на Куманову 10. октобра беше критично стање. Седми пук се налазио у тешкој ситуацији а овоме је много допринела и погибија команданта пука Александра Гли-

¹¹ Н. Озимих, *Јевреји Ниша*, Научни подмладак; Ниш 2001, 50.

¹² ИАН, ЈОП, 716.

¹⁰ ИАН, ЈОП, 564.

шића. Када погине и заставник стање се још више погорша. Пелосов, видећи опасност, заборавио је на кишу куршума, јурнуо је испред војника и зграбио од мртвог заставника пуковску заставу. Затим је полетео и грмнуо: “Напред, браћо, напред, јунаци!” Рекавши то појурио је са развијеном заставом на Турке а војници, као препорођени, јурнуше за њим као стихија и јуриш потпуно успе.”

Због тога није чудно што су многи Јевреји били одликовани сребрном и златном медаљом за храброст и орденом “Карађорђева звезда са мачевима”. Многа имена Јевреја налазе се на надгробним плочама и споменицима. Тако су на споменику крај Нишке Бање, који је подигнут погинулим у Првом светском рату, уклесана имена деветорице Јевреја и то: Здравко И. Нисим, Ашер М. Леви, Јаков Карић, Мика П. Гедаља, Јосиф Б. Мајир, Моша С. Русо, Рахамин Сасон Капон, Мордехај Бора Алкалај и Аврам Р. Мандил.

У турском рату Ашер Леви је био поручник и командир чете Гвозденог пука. Командант пука дао је о њему ову оцену: “*Необично куражан, презире смрт, хладан и у најтежој ситуацији присебан, према војницима родитељски благ*”.¹³

После ослобођења настаје велика миграција Јевреја из Ниша. Они иду ка југу, преко Грчке или Бугарске, тако да ће у Нишу 1923. године мало њих затећи Други светски рат, а многи ће наћи смрт у логорима Црвени крст (Ниш) и Сајмиште (Београд).

Листајући документа фонда Црквено-школске јеврејске општине, листамо странице историје нишких Јевреја. Они су сачували своју заједницу на овим просторима и до данашњих дана.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Небојша Озимић, *Јевреји Ниша*, Научни подмладак, 2001.
2. Зборник *Наши Јевреји*, Београд 1940.
3. Ж. Лебл, *Јеврејски алманах*, Београд 2000.
4. В. Поповић, Љ. Михаиловић, *Водич кроз архивску грађу*, Ниш 1996.

¹³ Зборник Наши Јевреји, Београд 1940.

Ауθενцирани архивски списак (некрста)

У недељу седмог дана месеца Швајца
5661 год. (знаним 10. Јануара 1901 год.) од сабо-
рства свата, до календара који бројимо об-
де у вароши Миш, који се налази на обали
мишаве, и Заваг М. Конфортан син Моше
Конфортан речеас је девојци званој Тахел
(Тадина) кћери Јануила Е. Јанова обд. да
ли будемо жена до закону Мојсијевоу и изра-
ишевоу, а ја асопну Вожојет, радити за себе,
иа ту асопновити, неговити, ерамити, одева-
ти и обламити, као што је ред свију јеврејских
мушкови да раде за своје жене, да не асопнују,
негују ераме одевају и облаче с верношћу. И дају,
иа асопнов (девојаштина) 200-дин. у ср. који та
аритија до закону наше аторе и аритали на
себе авоје ераме, одевања облачења и дучења,
иа мушкови као што је ред у свату у оштан
а асопнуја девојка аритали је и аритали се
дану буде жена до закону Мојсијевоу и Израишевоу.

И ово је што је дошла асопнуја девојка
вину од кће свата оца и своје мајке; у новцу из
бројалима еред нама суму од 4500 дин. у сребру.
И од карина и васа који су арители 2500 дин.
а и од намештаја и асопновитва 1400 динара
свата Дин. 8400. Поштити младоженца саузвало
је и ередас невестау од свата Бата на основу
вине китеубе суму од 900 дин. у ср. укупно је из-
мош ередас са карина и доданом асоп-
ном суму од 9300 дин. Девата тилаје и ари-
сипошине дин. у сребру осим свит 200 динара
који рине основу китеубе; а младоженца је